

Нада Арсенијевић

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА СЕМАНТИЧКИХ ОБЕЛЕЖЈА ГЛАГОЛА ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су анализирана семантичка обележја српских глагола визуелне перцепције и начин њихове граматиализације. Установљено је да неки од ових глагола могу бити моновалентни, а да се двовалентни и вишевалентни према својим рекцијским способностима могу класификовати у три групе: транзитивне, интранзитивне и двородне.

Кључне речи: синтакса и семантика српског језика, визуелна перцепција, валенција, рекција.

In this paper an analysis is carried out of the semantic features of Serbian verbs of visual perception and the ways they are grammaticalized. It is established that some of these verbs can be monovalent, and that bivalent and multivalent ones can be classified into three groups according to their rectional qualities: transitive, intransitive, and ambitransitive.

Key words: Serbian language syntax and semantics, visual perception, valency, rection.

1. Овом приликом враћамо се на тему којом смо се већ бавили (Арсенијевић 1992), а била је и предмет многих истраживања код нас и у свету. Стално интересовање за перцепцију сасвим је разумљиво, јер проучавање овог феномена, од античких времена до данас, доприноси бољем схватању човекове концепције света. Иако се за перцепцију често каже да је елементаран облик искусства, то не треба поистовећивати са једноставним и примитивним, већ напротив, са фундаменталним, тј. основним обликом (RADMAN 1988: 27). Чулним опажајима биле су због тога заокупљене пре свега филозофија, психологија и физиологија. Довољно је да поменемо само нека од њихових запажања као, на пример, да су чула наш извор целокупне спознаје и да резултати изучавања грађе и функционисања људског организма показују да постоји повезаност чулне и менталне спознаје, а да је свесно опажање својствено само умом обдареним створењима.¹

Свој допринос у проучавању перцепције дала је и лингвистика² чија истраживања показују да постоји значајна разлика између слике света одра-

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксика, семантика и прамајичка исцртавања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

¹ Што се тиче проучавања перцепције и њеног сагледавања, како са теоријског таког и са прагматичког аспекта, веома је информативна студија Драгане Поповић (2016) *Прецизни перцепције у руском и српском језику*.

² Од 70-их година у светској лингвистичкој литератури почиње интензивније интересовање за перцепцију, што је српској лингвистичкој јавности веома студиозно приказано у раду Жељка Марковића (2006), који нам је приближио и представио неке од различитих теоријско-методолошких приступа примењених при семантичком опису перцептивних глагола.

жене у језику и оне која је научно установљена (Апресјан 1995). Таква су, на пример, запажања о броју и сазнајним могућностима чула. Непосредно, на основу језика може се добити информација и о њиховој хијерархизацији, у којој вид заузима посебно место. То потврђује и чињеница да око 80% информација из свог окружења човек добија путем визуелне перцепције³.

И овом приликом у центру пажње биће група глагола семантички повезана једним сензорним модалитетом, заснованим управо на перцепцији чулом вида. У домаћој лингвистичкој литератури већ је писано о њиховим лексичко-семантичким карактеристикама на дијахроном (Грковић-Мелџор 2013) и синхронном плану (Марковић 2006; 2007; 2012; Ристић 2011; Црњак 1999–2000), као и у контрастивном односу српског са неким другим језиком (Булатовић 1999; Филиповић 2004; Марковић – Ђукановић 2013; Марковић 2014; Марковић 2019; Поповић 2016).

Колико је нама познато, семантичка и синтаксичко-семантичка обележја била су примарни предмет истраживања српских глагола визуелне перцепције у неколико радова (Марковић 2012; Петровић 1991; 1992; 1994; Петровић – Суботић 2002), од којих бисмо издвојили два која су нам овом приликом посебно значајна. На корпусу речничких примера глагола *лeгаџи* Владислава Петровић (1992) системантизује семантичка обележја овог глагола, а индикаторе различитих значењских компоненти ауторка налази у синтаксичком окружењу. Други рад се бави семантичким улогама које имају аргументи глагола визуелне перцепције. Ослањајући се на светску и домаћу рецентну литературу, аутор, Жељко Марковић (2012), издваја и описује 4 такве улоге: улогу перципијента, објекта перцепције, органа опажања и спацијалног детерминатора.

Будући да резултати датих анализа отварају пут и дају смернице другим истраживачима, ми смо одлучили да својим семантичко-синтаксичким приступом обухватимо све или барем већину глагола визуелне перцепције у српском језику, а да њихова обележја сагледамо и прикажемо с обзиром на валенцијске⁴ и рекцијске⁵ способности. Инспирирани пре свега значајним резултатима претходно поменутих анализа, али и подстакнути постојећом дилемом која се може наслутити у неуједначености детерминативног прецизирања, углавном глагола *лeгаџи* као типичног представника ове семантичке групе, покушаћемо да пронађемо и разложен одговор на питање коју врсту синтаксичког односа успостављају са својим окружењем предикати заступљени лексичким јединицама семантичког примитива ‘видети’. На пример, интересује нас да ли су функционално идентични случајеви *Поле-*

³ Бавећи се когнитивним примитивима, Јасмина Грковић-Мејџор (2013: 239) говори о дистинкцији светлост : тама и том приликом нас обавештава о истраживањима дечијег говора која показују да су у раном категорисању визуелне карактеристике најизраженије.

⁴ Кацнелсон (1984), који у лингвистици први помиње *валенцијосћ*, дефинише овај појам као способност речи да ступа у синтаксичке везе с другим елементима. Да се питањима конструкционе могућности речи, тј. синтаксичкој валентности, треба посветити више пажње, у западноевропској лингвистици скреће пажњу француски лингвиста Тенијер (TÉSNIERE 1965).

⁵ Овде ће појам рекције имати, у лингвистици шире прихваћено, значење „валентности у ужем смислу”, тј. обележаваће однос у којем синтаксички надређена реч (регенс) регира или захтева одређени падежни облик подређеног члана (ректума) (SIMEON 1969).

да *Марка* и *Поледа у Марка*, такође, да ли се хијерахија спацијалног детерминатора разликује у примерима: *Гледао је пролазнике преко оџраге* и *Гледао је преко оџраге*. Ишли бисмо и корак даље, тако што ћемо се позабавити тражењем релевантних фактора од којих зависи граматиализација појмова у синтаксичко-семантичком односу с овим глаголима. Између осталог, покушаћемо да установимо од чега зависи избор предлошког решења као у примерима: *Гледа у таблу/на таблу*, односно да ли је предлог сигнал извесне семантичке дистинкције.

2. Овом приликом примарни концепт у систематизацији синтаксичко-семантичких обележја глагола визуелне перцепције биће заснован на њиховом односу који остварују као предикати са свим аргументима укљученим у реализацију сензорног процеса статичке или динамичке природе. У полској лингвистичкој литератури (GRZESIAK 1983: 14, 33) указано је на дистинкцију између несвесног регистровања онога што је у видном пољу и свесног усмеравања чула вида и менталне обраде виђеног. У кроатистичкој литератури (ČILAŠ MIKULIĆ 2014: 80) наилазимо на тројну поделу ових глагола према учешћу когнитивног процеса у обради физичког регистровања утисака – на оне физичке перцепције (нпр. *гледајџи*, *јосмајрајџи*, *сијазииџи*), менталне перцепције (нпр. *увидејџи*, *сагледајџи*, *размајрајџи*) и оне који су и физичке и менталне (нпр. *уочијџи*, *зајазииџи*, *јримејџи*), с тим да се неки полисемантични глаголи, а међу њима *видејџи* и *гледајџи*, појављују и у првој и у трећој групи.

2.1. Наш корпус обухвата осим типичних и најчешћих глагола *видејџи* и *гледајџи* и остале перцептивне глаголе у српском језику: *бленујџи*, *блесайџи*, *буљџи*, *виријџи*, *догледајџи*, *забленујџи се*, *заблесайџи се*, *забуљџи се*, *завиријџи*, *зазрејџи*, *зајазииџи*, *зајџи*, *зверайџи*, *зијайџи*, *зиркајџи*, *зирнујџи*, *зуријџи*, *извиривајџи*, *мојријџи*, *нагледајџи се*, *обазирајџи се*, *огледајџи*, *огледајџи се*, *ојазииџи*, *ојажайџи*, *осврџайџи се*, *осврнујџи се*, *осмојријџи*, *осмајрајџи*, *иџи*, *јогледајџи*, *јогледајџи*, *јосмајрајџи*, *јосмојријџи*, *јромајрајџи*, *јрегледајџи*, *јрегледајџи*, *јримејџи*, *јримејџи*, *јровиривајџи*, *јрогледајџи*, *јромајрајџи*, *јромојријџи*, *разгледајџи*, *смојријџи*, *сијазииџи*, *чкиљџи*, *ујледајџи*, *уочавајџи*, *уочијџи*.

Примање (и декодирање) визуелних утисака представља њихову најважнију и повезујућу компоненту, која ће и бити полазиште овог истраживања, док ће усмеравање духовне пажње, интересовања и успостављање других врста веза, насталих метафоризацијом основне семантике,⁶ бити предмет неке будуће анализе.

Поједини глаголи ове семантичке групе, подложни субкатегоризацији, осим примарне имају и друге заједничке компоненте (Филиповић 2004), као на пример, брзину примања визуелног утиска – ‘кратко’: *јогледајџи*, *осмојријџи*, *ујледајџи*, затим ‘кратко’ и ‘у тајности’: *јровиријџи*, *завиријџи*, *зиркајџи*,

⁶ На ову чињеницу скреће пажњу и Јасмина Грковић-Мејџор (2013: 369) речима: „... у језицима света је уобичајена полисемија лексичког експонента ‘видети’ и метафоризованих значења ‘знати’, ‘мислити’ и ‘разумети’ (GODDARD 2001: 38), когнитивно посматрано, блиских појмова.”

зирнући; ‘дуго’ и ‘интензивно’ (а појединим случајевима и помало отсутно): *бленући*, *блесати*, *зверати*, *зијати*; ‘дуго’ и ‘пажљиво’: *моћрићи*, *осмајраћи*, *јосмајраћи*, *јреїлѣгаћи*, *јромајраћи*, *разїлѣгаћи*, *смајрићи*, *уочавати*; као и компоненту коју карактерише специфичан облик и покретање рецептора – ‘брзо’ и ‘кратко’: *жмиркаћи*, *чкиљити*; ‘дуго’ и ‘нетремице’: *буљити*, *зурићи*, *јиљити*.

3. Неверременска реализација посматраних глагола предуслов је за њихову моновалентност. У квалификацији субјекатског аргумента углавном учествују глаголи *видѣти*, *їлѣгаћи* и *їроїлѣгаћи*. На то је скренула пажњу и Владислава Петровић (1992: 162) констатацијом да је субјекатско – предикатски однос **Ја їлѣгам* неинформативан. Вид је човеку дат рођењем и по правилу се аниматном субјекту не приписују способности примања визуелних утисака, осим ако није у питању генерички исказ којим се износе општепознате научне чињенице, као што је природњеност ове способности одређеној врсти: *Сисари виде* (GRZESIAK 1983: 21).

Међутим, у нетипичним околностима појединим субјектима омогуће-но је приписивање и диспозитивног значења. Један од узрока за маркацију појединаца управо перцептивним глаголима јесте нефункционалност чула вида (рецептора) или одударање од просечне сензорне способности, што се синтаксички решава, на пример, негацијом или прилошком детерминацијом глагола *видѣти*: *Он не види*; *Он слабо види*, као и реализацијом глагола *видѣти* и *їроїлѣгаћи* у контексту који наговештава да је постојао извесни поремећај у визуелном опажању: *После скидања диоїїтрије, он види све боље и боље*; *Последњих їодина драстично ми се смањило вид, а сад сам їоново їроїлѣгао*.

Диспозиција се приписује и појединцима при промени оптималних услова за перцепцију, који се имплицирају или експлицирају у непосредном контексту ових глагола као предиката: *Она їлѣга, а не види*; *Он слабо види на даљину*; *Он види у мраку*; *Љаїано је сїусїїла ламїу да би омоїуїила заслеїїљеном младићу да їроїлѣга* (СрпКопр).

Специфичан пример је и *Он їлѣга а она жмури* (Петровић 1992: 162), где се довођењем глагола *їлѣгаћи* у везу са антонимом *жмурићи* скреће пажња на положај ока типичан за визуелну перцепцију, према дисфункционалном положају овог рецептора.

4. Већ раније је у стручној литератури⁷ констатовано да су у процес визуелне перцепције обавезно укључени објекат перцепције (извор подражаја, тј. визуелни ефекат) и перципијент са својим чулом (рецептором), па се они могу сматрати и основним аргументима садржаним у семантици перцептивних глагола. Попуњеност леве и десне стране ових предиката и формално потврђује њихову двовалентност, а лексичко-морфолошке карактеристике њима подређених појмова указују на рекцијски потенцијал ових

⁷ Посебно је информативан рад Жељка Марковића (2006) који даје детаљан приказ светске литературе у којој су примењени различити приступи проучавању семантике перцептивних глагола.

глагола. Према обличким решењима (рекцијских) допунских конституена-та, који, у недостатку морфолошког сигнала транзитивности, служе као индикатори овог граматичког обележја, можемо закључити да у посматра-ној семантичкој групи има и прелазних и непрелазних лексема, а оне поли-семантичне маркиране су у зависности од актуелног значења, које се не мора увек поклапати у том погледу с примарном семемом (ГОРТАН-ПРЕМК 1997: 43), на пример: *Десјојі іа іоілега блаіо* (ДЋ, 75) ~ *Сви іоілегаще у њіа и он сїаге* (ДЋ, 9).

Познато је да су параметри „високе транзитивности” карактеристични за каузативне глаголе, чија семантика укључује не само прототипични па-цијенс већ и прототипични агенс⁸. С друге стране, дијахрона истраживања показују (Грковић-Мелџор 2007: 425) да глаголи менталних стања, које одли-кује „ниска транзитивност”, немају прототипични агенс, па се уз њих спо-рије учвршћује и акузатив директног објекта. С обзиром на то да се перцеп-тивност конципира двојако, и као радња са активним вршиоцем, али и као стање субјекта – експеријенсера, код перцептивних глагола се запажа да је „вољност” семантичка компонента која је била предуслов за њихово постепено повезивање с директним објектом у акузативу.

Класификација перцептивних глагола према транзитивном обележју заснована је на концептуалној основи. Сваки визуелни процес могао би се сликовито представити као виртуална путања с исходишном и циљном тач-ком, тј. као замишљена линија између перципијента и објекта перцепције, о којем се стварају утисци и који, у зависности од ангажмана оног првог, бива мање или више детаљно проанализиран. Примери показују да допунама индикован фокус, овако схематски представљеног процеса, није увек исти. Уколико је актуализована путања, тј. усмеравање погледа према објекту посматрања, глагол је семантизован као интранзитиван, док се код транзи-тивног фаворизује сензорно-ментална обрада објекта. Дакле, у оба случаја објекат перцепције представља циљ, који је или завршница упирања погле-да или појам обухваћен посматрањем и стварањем утисака о њему.

4.1. Транзитивни перцептивни глаголи. У највећем броју случајева тран-зитивност перцептивних глагола формализована је акузативним обликом допуне и одређеним условима ограниченом појавом генитива (СТЕВАНОВИЋ 1979: 201), и повезана с двама обавезним обележјама као индикаторима објект-ности⁹ – директном и потпуном обухватношћу/необухватношћу допунског појма: *Зайази іа іредседник*; *Дейейіа ни видео није*, као и директном и абла-тивном контактаношћу с њим: *И ііако она никада сина да се наілега* (АРСЕ-НИЈЕВИЋ 2016).

И поред физичке, физиолошке и менталне обраде, којој су подвргнути објекти перцептивних глагола, чулна спознаја, стварање и декодирање ути-сака су процеси у којима изостају интервенције као што су креирање, транс-формисање, елиминисање, транспоновање објеката, које иначе спроводе

⁸ За прототипични агенс Милка Ивић (2002: 51) каже да је то „ентитет који је у покрету, а који у односу на именовану радњу функционише као њен проузроковач и контролор”.

⁹ Појам *објектності* односи се на лексичко-семантичку категорију, чија је синтаксичка манифестација позната као *іранзіївності* (КРЬСЬКО 1997: 11).

субјекти глагола акције. Суштинска разлика је и терминолошки енциклопедична, па се у руској лингвистичкој литератури објекат посматране семантичке групе глагола назива *йерцейтвом* (ВСЕВОЛОВА 2000: 144), што је и код нас прихваћено приликом истраживања и типологије агенса (АЛАНОВИЋ 2004: 219) и анализе транзитивних глагола и падежа објекатског значења (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 20).

4.1.1. Групу перцептивних глагола који су маркирани искључиво као *йрави* транзитивни¹⁰ чине следеће лексеме: *видети, догледајти, зазрети, зајазити, назирати, огледајти, осмотријти, осмајрати, ојазити, ојажати, йосмајрати, йромајрати, йримејти, разгледајти, смотријти, сјазити, угледајти, уочавати, уочијти*. Синтаксички објекти експликацирани у синтагмама с њима представљају појмове потпуно обухваћене, како сензорно-визуелним, тј. физичким и физиолошким процесом, тако и спознајним:

Младића није нимало изненађивало што *види анђела* ту; Као оно лав који при првом свом скоку промаши своју жртву да *је* више *не догледа*; Трудно *ће* је и *зазрети*; Павле је дакле *могао да зајази њене леје, йраве цеванице*; *Назирао је зид* на који је хтео, [...], да се урликом баца. (МЦ, 86); Добро *осмотри адвоката Ђукановића*; Имам срећу што *све колекције огледам* унапред; Његова кошуља је бледоплава кад *је смотрим*; Отишао је до врата и *осмотрио целу собу*; *Осмајрају* и извиђају *йоложаје и расйореј јединица* (СрпКорп). *Ојазимо нацијеа кнеза Кегића* (МН, 123); Кад наша војска уђе у град и *ојази йиринич*, почеше сваки јагмити (МН, 148); *Посмајрају одмерене йокрејте свешћеника* (МЦ, 23); Французи *их йримејше* (МЦ, 95); Озбиљним погледом *йромајрао* је краљ *своју кћерку*; Он кад *нас* добро *разгледа*, повика (МН, 74); Не може на ћилиму да *сјази* више ни *своје йајуче* (МЦ, 67); Али кад отвори врата, *угледа две сјојене канцеларије*; Путник је *уочио йејоважу* на руци возача (www.alo.rs); На опекама степеница и подним плочицама *уочавамо излизане ивице* од сталног коришћења (viminacium.org.rs > arheoloski-park).

Лингвистичку анализу објеката посматрања, тј. перцептива, започињемо у основи филозофском констатацијом да и поред пажљивог гледања неки предмет нећемо добро видети уколико нам његова употреба и сврха нису јасни.¹¹

Перцептивни глаголи не спадају у типичне агентивне глаголе, али се њихови субјекти, чак и када су ненамерни примаоци визуелног утиска, својом свешћу о перципираном садржају на извештајан начин приближавају агентивним субјектима. Другачије речено, динамичност¹² се може развити преласком

¹⁰ Ослањамо се на Стевановићеву (1981: 325) поделу транзитивних глагола на праве прелазне, неправне прелазне и непрелазне, а о разради детаља у вези са таквом класификацијом може се обавестити у Арсенијевић 2016.

¹¹ Здравко Радман (РАДМАН 1988: 14) то веома сликовито објашњава и на следећи начин: „... подражај и перцептуални доживљај не стоје у односу „један на један”, тј. перцепција се не да протумачити пресликавањем, око не функционира попут фото-апарата, оно је, заправо, врло несавршена камера. Видјети не значи само отворити очи. Оно што се крије у том, на изглед, једноставну чину зацјело је један од најсложенијих душевних процеса.”

¹² Са мање или више пажње изучаваоци перцептивних глагола посвећивали су се опозицији статичког и динамичког тумачења случајева у којима су реализовани ови глаголи. Домаћој стручној јавности је на располагању, у том смислу веома информативан, рад Жељка

из стања неопажња у стање опажања, тако да интенционалност постаје значајна семантичка компонента целог догађаја (Марковић 2007: 485). Због тога типичну форму синтаксичког објекта имају и глаголи у основи неагентивне семантике, као што је нпр. глагол *видети*: *Ја видим **ће** **вајре*** (МН, 41).

Као што показују илустровани примери, аниматност перцептива није маркирана, а извесне специфичности се тичу њихове бројности и процесуалности. Када је визуелни ефекат заступљен мноштвом идентичних јединки, оне могу бити обухваћене једнократно: *Кад војска **димове** **ојаз**, а они **ноћом** **сви** **ојрча** **своје** **фамилије** **уклањају** **с** **јуја*** (МН, 125), или је за визуелни процес карактеристична дистрибутивност, с обзиром на спацијалну или спацијално-термпоралну раздвојеност јединки, које као мноштво чине објекат посматрања: *И оде са **чамцијама**, **га** **јре** **лега** **обале*** (СрпКорп); *Посмајра **ше** **леј** **јуца*** (МЦ, 31).

Перцептиви који су и сами обележени динамичношћу остварују симултани однос с визуелним процесом. Поред обухватности оваквих објеката, глаголом може бити маркирано и окончање перцепције: *Имао сам **јри** **лику** **да** **од** **ледам** **цео** **јеган** **Фес*** (СрпКорп). Као индикатор процесуалности перцептива појављује се сентенцијална допуна управног глагола или пролептички објекат, као посебно фокусирани детаљ у видном пољу перципијента: *Посмајра **како** **деца** **излазе** **из** **школе**; Посмајра **децу** **како** **излазе** **из** **школе***.¹³

4.1.2. У већини наведених примера транзитивне глаголе визуелне перцепције допуњује прави објекат у акузативу, док је генитивни објекат граматички условљен негацијом, чиме је предодређено и његово обележје [обухватност –]:

*Ја не **видим** **никакве** **куће***; Решила је да усвоји и младу служавчицу, која *не **види** **сунца***; Да никад више *не **види** ни **своје** **куће** ни **касабе***; *Не **види** му **лица*** (СрпКорп).

4.1.3. Међу семантичким транзитивима налази се и сативни глагол *на* *легдају* се. Његова допуна има функцију неправог објекта јер засићеност перципијента, коју обележава овај *нејрави* прелазни глагол, поизлази из контактнoг односа с перцептором, чији генитивни облик без предлога формализује непосредност и аблативност ове глаголско-именичке релације (Арсенијевић 2016):

Није могао да *је се **на** **лега***; [...] да *се* из гомиле издвоји, усами, и на миру *на* *лега* *неба*, *сунца*, *биља* и *земље*; Често зауставим аутомобил да *изађем* и да *се на* *ледам* и напијем *ће* *лејоше* (СрпКорп).

4.1.4. С обзиром на то да радња с инкорпорираним објектом чини „органску целину” (Белић 1998: 128), тј. семантичко јединство и у когнитивном и у перцептивном смислу, његова експликација није увек неопходна. Неретко

Марковића (2007). Будући да је овом приликом примарно истраживање неких других параметара, ова обележја ће само индиректно бити укључена.

¹³ У овом раду за илустрацију смо одбрали примере у којима је објекат заступљен именицом, именичком конструкцијом или синтагмом, због тога што се, у односу на дручија формална решења објекатског конституента, разликују само у степену комуникативног динамизма (Ивић 1983: 135), а у одабраном решењу се најбоље одражава транзитивно обележје као семантичко-синтаксичка категорија (Милошевић 1972: 30–33).

се глаголи појављују у својој апсолутивној употреби (ИВАНОВИЋ 2005), а већа вероватноћа је да ће се без објекта реализовати лексеме апстрактнијег значења (SAMARDŽIJA 1988: 42). Отуда не изненађује ни чињеница да се ова појава запажа и код перцептивних глагола¹⁴:

С друге стране, увек има отворене очи, да *види*, *сагледа*, *запази*.

Лексикосемантички и други фактори који утичу на факултативност реализације објекта већ су познати и помињани у лингвистичкој литератури (РУЖИЋ 2005: 503–506; 2006; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 301–302). Таква „интранзитивизација” транзитивних глагола, на пример, приликом фокусирања неког другог параметра њене реализације, или просто када је предсказивост објекта поуздана, представља „... само ситуациону, али не и граматичку интранзитивност” (ГРИЦКАТ 2004: 225). Овакви глаголи не репрезентују интранзитивност значење већ интранзитивну употребу.

Елидирање синтаксичког објекта из површинске структуре реченице не утиче на статус осталих конституената, па прилошке одредбе, којима је заступљен фокусирани детаљ, задржавају функционални ранг као и на дубинском плану. Другим речима, нема суштинске разлике међу примерима: *Посмајтра глецу кроз ошворен њрозор* и *Посмајтра* [нешто] *кроз ошворен њро-сјор*. Следећи примери показују једну од могућности испуштања објекта због фокусираности на неки други детаљ:

Попе се на гору и *осмајтри око ње*; *Осмајтрамо дан и ноћ*; *Погледа* још једном *преко реке* (МЦ, 79).

4.1.5. Околности које прате перцепцију, као што су локализација перципијента, спацијална детерминација визуелне путање, локализација перцептора, начин спорвођења перцепције и сл., имају вредност на комуникативном плану, али се не могу сматрати обавезним аргументима. Као прво, нису уграђени у семантику транзитивних перцептивних глагола; друго, такви детаљи нису карактеристични само за визуелну перцепцију већ и за неке друге процесе и радње; и треће, функционална разлика у односу на објекатску допуну огледа се у њиховој факултативности, док за објекат увек важи обавезност присуства, макар имплицитног. Ако све ово имамо на уму, можемо констатовати да се у овом случају ради о прилошким одредбама.

За илустрацију су одабрани примери у којима је *дирекћно* или *индирекћно локализован ѡрцѡијенѡ*:

На кревету је ѡрегледао албум са сликама; Често *испред куће ѡосмајтра возила* што пристижу путем.

Знатно чешће је *локализован ѡрцѡијѡив*:

Ако ви ни при тим речима *не ѡримѡиѡѡе буѡионе* у њеним ушима [...] (БН, 15); *Сѡазивѡи на другој обали француске ѡредѡтраже* [...] (МЦ, 79); *Примѡиѡи, под прозором, ѡѡри калуђера* (МЦ, 112); Она *пред завесом сѡази и ѡѡрбух* (МЦ, 47); Већ издалека *ѡримѡиѡи, дуж неког устајаног потока, босѡиане и високу кудељу, ѡа куће, краве и ѡиву* (МЦ, 94); *Запази само врѡиѡѡ сукања*,

¹⁴ Некима од оваквих примера у литератури се приписује посебно стилско обележје приликом портретизације ликова (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013: 124).

око њених ногу; Међу званицама улега *Мару са мужем*; Ено га – рече Јован кад улега *дрво* покрај пута (СрпКорп).

Чешће од локализације самог перципијента *дејтерминисана је замишљена линија којом се креће његов поглед* с потенцираном почетном тачком, па цела структура има *аблајтивно обележје*, а често и податак *о усмерености наголе*:

Са узвисине *осмајрамо сјага кошућа*; Желите ли да се *огледајте отпозади* (СрпКорп); [...] тако да је *из далека, из кола*, откуда *ја* је Комесар, са својим кирасирима, *посмајрао* (МЦ, 21).

Пружање погледа може да има и карактеристике *йерлајивној крећања*: [...] да *ја* одмах потом *видим преко кућа* (СрпКорп).

Неретко се саопштава и о другим околностима које прате перцепцију, на пример:

Пре него што ће и огледало ставити у кофер, *неколико минута се огледао*; *Интензивно* осматрају и *извиђају положење и распоред јединица*; *Озбиљним погледом* *промајрао је краљ своју кћерку*; *Кроз сузе види йриликe које устјају од йрйезе* (СрпКорп).

Понекад и више оваквих детерминатора прати исти визуелни процес:

Са високог дрвеног трема, *сјази у даљини реку и Сунце* (МЦ, 112).

4.2. ИНТРАНЗИТИВНИ ПЕРЦЕПТИВНИ ГЛАГОЛИ

4.2.1. Обавезано одсуство објекта у семантичком потенцијалу интранзитивних глагола праћено комплементарном синтаксичком ситуацијом, сврстава их у маркирану категорију у односу на транзитиве (Милошевић 1973: 33), чији семантички објекат може али и не мора бити синтаксички експлицитан. Међу перцептивним глаголима који испуњавају првенствено формални услов – немогућност повезивања с допунским аргументом у акузативу или генитиву без предлога, налазе се: *бленући, блесати, буљити, вирићи, забленући се, заблесати се, забуљити се, завирићи, загледаћи се, загледаћи се, зијати, зиркаћи, зурићи, жмиркаћи, йиљити, чкиљити*. Све њих повезује иста примарна семантика, као и сложени реакцијски облик за идентификацију објекта перцепције:

Гледај пред ноге и не блену *у йрозоре* (ДЂ, 37); Купци *блесају у своје йелефоне* док ходају кроз продавнице и тржне центре (komuniciranje.rs); Дуго је *буљила у излој и људе* који улазе и излазе (СрпКорп); Пажљиво *вири у цркву*; Ђида мала, *вири у кључоницу*; *Био се забленуо у францески фрак секунд – секретара*; Синоћ или боље речено рано јутрос *сам се заблесао у филм* са интересантним називом; Дечак *се забуљео у деколије Сање Долежал* (www.blic.rs > zabava > vesti > hit-n); Свуд ти људи немарно *завирише у моју дйилому* и свуд ми рекоше (БН, 121); *Загледао се у шарене очи* (ДЂ, 6); Устаје, тражи цигарету, пали је, шибицу баца на под, одлази до чесме, пије воду, *загледа се у цвеће* на столу; Анђела ми већ опипава пулс, стручно ми *се загледа у зенице* (СрпКорп); Само *сам зијала у друћу децу* (МК, 149); Ђорђе *зури у Агама*; *Жмиркао је у нас* кроз слојеве шљокица на трепавицама; Официри који су с њим били у соби, *йиљили су у њеја*; Било је више људи, а не само оператер, док *чкиљи у мали екран* (www.sk.rs > clanak).

Поред заједничких граматичких и прагматичких карактеристика, којима су ови перцептиви повезани с перцептивима транзитивних глагола, постоји и формално размимоилажење – њихова другачија морфологизација. Та једина разлика уједно је и сигнал семантичке диференцијације управних глаголских лексема, међутим, остаје отворено питање да ли су ови глаголи опоненти према категорији глаголског рода. То што у наведеним примерима перцептив нема форму беспредлошког акузатива није довољно информативно, јер је општепознато да на промену транзитивне семантике не утиче екпликација (нпр. *Ходао је целу ноћ*), или импликација овог падежног облика (*Чииа, размишља и одлучује*). Отуда ни појава акузативне предлошке конструкције, у илустрованим примерима, није једини ослонац за тврдњу да су овде у питању интранзитивни глаголи, поготово што исти формални облик имају и објекатске допуне неправих прелазних глагола (*Заљубио се у њу*).

Уколико би у овом случају акузатив с предлогом у био неправи објекат, а то зависи од лексичке семантике глагола, он би имао одређена, позната обележја – *индиректносћ учешћа* и *ујрављеносћ радње према њему* (Арсенијевић 2012: 18). Перцептиви глагола као што су *буљити*, *ишљити*, *зуриити* и сл. обележавају непосредно учешће у визуелном процесу, тако да их приписано обележје [директност +] елиминише из позиције семантичког али и синтаксичког објекта. Такође, довољан је и увид у значење ових глагола, који у већини случајева обележавају 'упирање погледа', често ненамерно и одсутно, да се схвати како њихови десни актанти имају сасвим другачији статус од објекатског. Овде је метафоризација кретања између перципијента и перцептива много очигледнија, тако да објекат перцепције представља обично адлативно обележен просторни сегмент, који заступа спацијалну допуну. Другим речима, и транзитивне и интранзитивне глаголе визуелне перцепције карактерише допунски однос са објектом посматрања, који је код првих, сходно њиховој семантици, објекатска, а код других адвербијална допуна.

Семантика перципијента у оваквом визуелном процесу који се одвија готово несвесно, помало и одсутно, што је понекад и посебно изражено, и различитог је трајања, одговара природи експеријенсера. Граматичку потврду за то да је у питању више стање субјекта, него активност, налазимо и у повратном облику појединих глаголских лексема (*забленути се*, *заблесати се*, *забуљити се*, *заљегати се*, *заљегати се*), где је перцептор извор визуелног ефекта, а перципијент доживљавач или чак својеврстан медијум.

С друге стране, ову врсту перцепције можемо схватити и као метафоризовано кретање од перципијента – као исходишта, до објекта перцепције – као циља, па су и односи у овој врсти визуализације комплекснији односима у спацијалном семантичком пољу. Акузативним конструкцијама с предлогом у, као типичним дводимензионалним или тродимензионалним локализаторима са ангажованим унутрашњим делом, придружује се мањи број примера у којима је предлошко решење регулисано положајем перципијента, који најчешће са узвишења усмерава поглед надолу и финализује га с горње стране перцептора као локализатора, што је типично за акузативну конструкцију с предлогом *на*:

Набор се спусти на своје легало и *зајлега се* далеко преко дворишта: *на љланину* (СрпКорп); Зијамо тако доле *на љуџи* испод нас (МК, 161); Велико сиво око неба наднело се над село, над звонару, *вири на Толу* (ДЂ, 48).

4.2.2. И када је циљ непрецизирани део простора (блене у *мрак*, у *даљину*, у *џачку*), он формално функционише као комплемент управног глагола, док присутни прилошки детерминатори доприносе информацији на комуникативном плану, где се њихова факултативност потврђује у већем делу примера, осим када се ради о обавезном детерминатору једног од идентичних спацијалних сегмента, као што показује последњи случај, где посматрана прилошка конструкција има атрибутску функцију:

Девојка се замислила и *блене кроз прозор у мрак*; А не да *блене* изгубљеним погледом негде у *даљину кроз дућанска врата*; По цео дан Мара *вири кроз плот свога дворишта у оближњи џарк*; Веруовић с тугом на лицу *зури у џачку испред себе* (СрпКорп).

У зависности од намере говорника и фокуса његове пажње, он саговорника може лишити једног дела овакве информације, па се уместо реченице: Девојка се замислила и *блене кроз прозор у мрак*, може чути и: Девојка се замислила и *блене у мрак*, као и: Девојка се замислила и *блене кроз прозор*. У неким примерима доминантан је податак о начину спровођења визуелног процеса, па је реализована управо само акузативна конструкција с предлогом *кроз*:

Погнут у плећима док *зури кроз дурбин*; Да којим случајем *завириџе кроз увеличавајуће стакло микроскопа* (СрпКорп).

Уколико пажњу привлачи неки други детаљ или га је лакше идентификовати у односу на непрецизирани циљ, овај примарно сензорно-визуелни процес својом завршницом се локализује само на граматичком плану, јер је прагматички циљ неодређен, имплицитан, а адлативна просторна конструкција је само његов експонент у површинској сентенцијалној структури (нпр. *зури под ћебе* [← *зури у неку џачку љог ћебеџом*]):

А кад је *завирила под грубо сукнено ћебе* које је добила на дар од неке сељанке; Спушта књигу у крило те *зури преда се*; *Зури себи под ноге* (СрпКорп).

Понекад непрецизирану финализацију погледа може да замени информација о усмерењу према приближно одређеном циљу:

Поспано *зурим у његовом правцу*; *Зурим пут екрана*; Опет се *према прозору зајлегао* (СрпКорп); Искусним оком *жмиркао према сунцем обасјаним пољима* (www.zetna.org); Сакривала иза капије и, тек када онај прође, онда да *вири за њим* (СрпКорп).

Доминација физичке стране визуализације код ових глагола повлачи за собом и већи број примера у којима се откривају управо детаљи којима су појединачни конкретни перцептивни процеси маркирани. Примери који следе показују да је за глагол (*завириџи*) релевантна заклоњеност посматрача, а за *зиркаџи* брзо премештање погледа с једног места на друго, па се уз глаголе релазују одговарајуће перлативне прилошке конструкције са значењем

заклона (*йукојина, йрозор, завеса, ограда* и сл.) или прилози којима се семантизује редупликација кретања (*лево-десно, унаоколо, на све стране*):

Вири тако Мара кроз пукотину плота; Застаје од куће до куће, *вири кроз капијице, или преко ограда, или кроз прозоре; Завирујем* иза. Скеле, цакови, бурад; У кухињи сам затекао оца како *вири иза завесе* Бујка *вири иза своје чупаве косе* (СрпКорп); *Вири кроз прозор*; Кад јој слушкиње *завириваху кроз тихо одшкринута врата* и, видевши је да спава (МЦ, 100); Рекли су и пустили те, па *зиркају иза завесе* (МК, 3); Пешачим тако кроз тај београдски Блублирихил и *зиркам лево-десно* (МК, 69); Видело да су још клинке: мислим, видело се то по начину на који су *зиркале унаоколо* и криле смешак у прсте (МК, 7); Још нешто: никада вас не гледају у очи, већ непрестано *зиркају лево-десно* (МК, 12); Почнем да *зиркам наоколо* (МК, 43); Једну мачку, мислим, покрај мене, која је непрестано држала свог момка као за руку, а *зијала на све стране* чекајући да се нешто догоди (МК, 92).

4.2.3. Такође, апсолутивна употреба није страна ни овој групи глагола перцепције, а разлози су различити – контекстуална импликација циља, карактеризација стања субјекта, специфичност физичког момента итд., што потврђују ови примери:

Лаки се надвио над рупу, *блене*; А сељаче из Мале Иванче, реч енглеског не знам, стало па *блене*; Чак и амамџика ушла. И онако обучена, са плетивом о врату, *заљегала се*; Ах тамо бих од силних боја занесен *заљегам се* и заборавио све; *Заљегам се* онда, не трепћем, не дишем, и мислим о синовима; Гледалац *зури* и *ужива* или *трпи*; Уствари, само *чкиљи* јер му дим иде у очи (СрпКорп).

4.3. Двородни перцептивни глаголи. Преплитање транзитивног и интранзитивног значења потврђују не само савремена (Арсенијевић 2013) већ и историјска проучавања српског језика (Грковић-Мелџор 2013). Међу „двородним“ глаголима налазе се и неки перцептивни: *љегайџи, заљегайџи, мојриџи, ољегайџи (се), йољегайџи*. С обзиром на то да је транзитивност иманентна одређеној глаголској лексеми, до њене промене не долази све док глагол кореспондира с одређеним типом семантичког садржаја (Милошевић 1973: 30). Тек променом лексичког значења мења се и ово семантичко обележје. Поводом тога Ирена Грицкат (2004: 214–215) напомиње да није у питању трансформација, тј. прелазак интранзитивног у транзитивни глагол и обрнуто, већ његово обогаћивање и напоредо егзистирање оба подтипа.

4.3.1. Функционисање наведених перцептивних глагола као транзитивних ни по чему не одудара у односу на оне чији је глаголски род маркиран као транзитиван, што значи да се природа као и граматичка форма њихових перцептива потпуно уклапа у образац објекатског комплементног односа, што се види и у следећим примерима:

Осећала сам да и она *мене љега*; Заједно *љегамо врхове шумовиџих брејова*; Повремено на телевизији *љегамо йреносе модних ревија*; Још једном *заљегамо нову цркву* у српско-византијском стилу; Аћим *ја заљега*; Петар је *наштавио да заљега кола и коње*; Ходочасници и даље *заљегају собе и дворане Бањској* хотела; Често и дуго *мојри своје шело*; Престрашеним зеницама којим сестра нетремице *мојри* и *најмањи мој йокреј*; Он *је* отуд љутито

мојри (СрпКорп); Ђерзлез је само ћутао, сагибао се, *ојлегао койиша*; Деспот *ја њојлега* благо (МЦ, 85); Људи поскакаше да још једном *њојлегају своје* (МЦ, 8); Она диже уплакане очи и *њојлега ме* са пуно поуздања (БН, 105).

4.3.2. У једну од специфичности ових глагола спада њихова двострука комплементизација:

Гледа ја право *у очи*; *Гледа ме у фацу*; *Гледа ја* право *у лице* (СрпКорп).

Праматички посматрано, целина неког перцептора бива обухваћена визуелним фокусирањем једног његовог дела, док на граматичком плану обједињеност истом структуром беспредлошког и предлошког акузатива оповргава сумњу на њихову синонимичност (Ивић 1972: 32), што би се евентуално могло приписати овим облицима у коресподентном односу: *Хари њлега Веселинова велика леђа* ~ *Хари њлега у Веселинова велика леђа*. У прилог томе да су овде у питању два различита значења, објекатско према локализаторском, иде и чињеница, на коју је раније већ указано (Марковић 2019: 822), да је беспредлошки акузатив немогуће заменити предлошким у примерима типа: *Гледа њолейтање авиона* ~ **Гледа у њолейтање авиона*. Будући да је полетања авиона процес који се целим својим током може обухватити визуелном перцепцијом, представља сасвим регуларан објекат, док с друге стране, процес као такав не може локализовати перцепијентов поглед, па нема ни одговарајућу језичку нотацију локализаторског значења.

Повезивање с двома допунама, акузативном и локативном, карактеристично је и за глагол *ојлегајши (се)*, када је њиме обележено 'посматрање неког дела тела на глаткој површини воде и сл.' (РСАНУ 16, 589, *ојлегајши*, I. 1. b.):

Купала се нага и *ојледала* потом *своје лице у бисјрој води* (ДН, 22).

Сигнал полисемантичности овог глагола јесте и његова двојака морфолошка реализација. Осим транзитивне семеме, са значењем обухватања погледом, која је прикључена осталим таквим лексемама двородних перцептивних глагола, и овде илустрованог примера дворекцијског комплементарног односа – објекатског и адвербијалног, визуелно значење има и повратни облик, *ојлегајши се*. И за њега би се могло рећи да повезује транзитивну и интранзитивну семантику, јер га одликује објектност, по чему је близак првима, и формални изостанак синтаксичког објекта, што га повезује с другима, па га зато овде и посматрамо. С обзиром на то да је јединство субјекатског и објекатског појма граматикализовано морфемом *се*, овако семантизован глагол допуњује се само локативном конструкцијом:

Потом *су се ојледали у њовећем, двометарском ојлегалу*; *Ојледала се у виру и у дубоком школском бунару*; Они што *су се ојледали у прозорским окнима*; Ујутру *се* владарка Соња *ојледала у брзом и бисјром њланинском њојоку*; У Дунаву *се ојледала* једна звезда (СрпКорп); [...] *ојлегао се* мио и саосећајан у њиховим *њојамнелим беоњачама* (ДН, 93).

Ови примери још једном потврђују да је локатив експонент појма који локализује нечији поглед, а истовремено је он формално и објекат перцепције. Захваљујући његовој способности рефлексije, врши се редупликација перцептора – поглед у глатку површину омогућава перцепцију и одраза у њој.

У делу примера јасно је сигнализирани и положај посматрача у односу на рефлектујућу површину:

Имају никловано, сјајно сечиво, можете комотно *на њему* да се о*л*ега*и*те; О*л*егају се *над водом* (СрпКорп).

4.3.3. Другачија, интранзитивна основна семантика истих глагола визуелне перцепције повлачи за собом промене и у погледу граматичког облика допунског конституента. Примере локализовања погледа у сфери објекта, тј. маркирања слике перцептива који се налази у видном пољу, илуструју следећи примери:

Сада *л*егамо у *ову кућерину*; Ухвати Набор друга да *л*ега у *своју невесту*; *З*а*л*ега у *ниске њрозориће*; Није им на памет пало да *з*а*л*егају у *Православни свештеник јеромонаха*; А и даље свако држи заврнути рукав и *з*а*л*ега у *мајушни убог* (СрпКорп); Сви *и*о*л*ега*ц*е у *њџа*, и он стаде (ДЋ, 9); Тада бискуп скиде са њега своје хладне очи и најезен *и*о*л*ега у *ноћ* (МЦ, 27); *П*о*л*ега у *клубчаг* која су се глатко одмотавала (СрпКорп).

Једним крајичком *л*ега *на дошљака* а другим и даље *на мајку*; *Г*леда *на захуктали разбој*; *М*о*и*ри *на Јовчу*; По цео дан *моири на кућалишће*; *М*о*и*ри *на децу из комшилука*; Па збуњено и болећиво *и*о*л*ега *на дејте*, потом *на жену*; *П*о*л*ега *на хучну реки, на околна брда* (СрпКорп).

Различита предлошка структура допунских конституената у овим примерима указује на неједнаку концептуализацију објеката перцепције. Опозиција предлога *у* и *на*, иначе заснована на обележавању унутрашњости дводимензионалних и тродимензионалних простора према обележавању спољашњости и то горњом страном код тродимензионалних појмова, позната и као однос *садржаности* према односу *ношења* (Кликовац 2007), у овом случају има дистинктивну улогу не само међу перцепторима који би одговарали таквим типичним локализаторима (*П*о*л*ега *у собу* ~ *П*о*л*ега *на с^ио*) већ и међу прагматички идентичним објектима посматрања (*П*о*л*ега *у џаблу* ~ *П*о*л*ега *на џаблу*), што илуструју и ови примери:

Он *и*о*л*ега *у свој с^ит* ~ Затим *и*о*л*ега *на свој џейни с^ит*; Трже се, али *не и*о*л*ега *у в^ра^иа* јер зна зашто су треснула ~ Гордана *и*о*л*ега *на в^ра^иа* с леве стране и приђе онима с десне и уметну кључ у браву (СрпКорп).

У таквим случајевима акузативна конструкција с предлогом у представља само фокусирани објекат, код којег се поглед финализује у оквиру оком видљивих граница (*Г*леда *у џаблу, џа у в^ра^иа*), с његове вањске стране (*Г*леда *час у џорбу, час у завежљај џоред ње*), али може се односити и на унутрашњост тродимензионалних појмова (*Г*леда *у џорбу да види џи^иа у њој има*).

За разлику од таквог објекта посматрања, који се концептуализује као јединствен, целовит локализатор, перцептор заступљен акузативом с предлогом *на* за нијансу је другачији. Дистрибутивност, карактеристична за ову предлошку структуру (Арсенијевић 2008: 156–158), у посматраним примерима, може се протумачити као детаљније перципирање појединачних сегментата дате целине или садржаја чији је он носитељ, што подразумева и мало другачију визуелно-менталну обраду од претходног случаја. То могу

бити, на пример, различити детаљи текста написаног на табли (*Гледа на шабљу*), појединачни елементи списка (*Погледа на сјисак*), провера тренутног временског интервала (*Гледа на часовник*), учовање одређених детаља видљиве стране, када су на пример врата у питању, или провера визуелних или аудитивних околности везаних за њих (*Погледа на врати*).

Ову констатацију потврђује и чињеница да се глагол *заљегајти*, који примарно означава 'бацати поглед, завиривати' (РМС 2, 91, *заљегајти*) допуњује само конструкцијом с предлогом у (*Са уживањем заљегају у рукојтворине овој чувеној мајстор*), док се глагол *мојријти* са значењем 'пажљиво гледати, пратити погледом' (РМС 3: 429, *мојријти*) допуњује искључиво конструкцијом с предлогом на (*Из чамца на куйаче будним оком мојри 50 сјасилаца*). Разлика при употреби ових предлога може бити заснована и на маркацији међусобног положаја перципијента и перцептора, тако да се усмерење погледа надоле нотира предлогом на, док његов коресподент – акузатив с предлогом у, није маркиран у том погледу:

Завршим разговор и збуњено *гледам у тэлефон* ~ *Сјустито је поглед на тэлефон*; Усред јела *поглед му паде на тэлефон* (СрпКорп).

4.3.4. Детерминаторима реализованим у структури с овим управним глаголима просторно се одређује један од учесника визуелног процеса. На пример, индиректно се открива положај перципијента, прецизније речено, аблативном конструкцијом се означава исходишна позиција усмеравања његовог погледа, а објекат посматрања се, у илустрованим примерима, директно или индиректно лоцира у простору, или се одговарајућом предлошком конструкцијом саопштава о начину спровођења визуелног процеса:

Гледа ме затим *са постеље*; *Да све то гледамо с неког оближњег дрвета*; *Из чамца на куйаче будним оком мојри 50 спасилаца*; Али *одозго*, с падина *громadne Румије*, *мојри ја* брижно старачко око (СрпКорп).

Заљедамо воду у кофи; Затим, *погледавши кровове над собом* [...] (МЦ, 96); Затим, пресвлачећи се, *погледа иза колибе јушеве* (МЦ, 93); Главно је да се нетремице *гледа у мрљу на таваници*; Он *гледа нарочито у језеро иза мене*; Затим опет *наставила да гледа испред себе у сјазу* по којој смо газили. Он се већ уздигао и очајно *погледа на јарују под собом*; Пролазећи ходником он мрачно и скоро са мржњом *погледа на нејасне конјуре цркава у дворишту* (СрпКорп); *Гледа ме* кроз сузе; [...] погледавши *ја*, кроз лорњон, једним оком (МЦ, 65).

Уколико посматрач није у стању да прецизира објекат свог посматрања (*Гледа [нешто]*), постоји могућност да финализацију погледа просторно детерминише индиректно – у односу на неки лако препознатљив појам (*Гледа [нешто] око себе*). Тако се и ови двородни глаголи визуелне перцепције удружу с различитим предлошким конструкцијама специјалног значења:

Посебно не по цену стварања таквих разлика да се сутра *гледамо* само *преко тарабе*; Дечак *гледа око себе* очима без дна; *Гледамо по канцеларијама*; Пажљиво *заљегају* испод каросерије; Када млада у Србији, Херцеговини и Црној Гори стигне младожењиној кући, она *заљеда под кућну стреху*; *Заљеда кроз врата*; не осврће се, већ право иде јер зна да за њим *мојри* она; Ево четврту годину Карађорђе Петровић, *мојри низ Рзавску котлину* према Вишеграду (СрпКорп); Давил се *огледао по полупразној соби*; Тргнувши се, опипао је пушку;

о̀легао се око себе са осећањем човека који је нешто пропустио; *По̀легао је* каткад у *вис* (МЦ, 53); *По̀лега* и *по обзорју* (МЦ, 91).

Инкорпорираност могућих објеката посматрања у семантици перцептивних глагола и импликација одговарајућих перцептора омогућава и овој глаголској субкатегорији да се реализује самостално, без рекцијских допуна и њихових површинских експонената:

Берзелез сједи и *лега*, топи се и шири руке; *Гледамо* и ћутимо; Пролазници *за̀легају*, завирују, стидљиво уђу; Врте се, *за̀легају*, запиткују, пазаре неку ситницу; А жене се мувају около, *за̀легају*, одобравају; Манус је на кљуну, *мо̀ири*; Народ *мо̀ири*, распреда и суди (СрпКорп).”

5. Резултати анализе глагола визуалне перцепције показују да ови глаголи имају различите валенцијске и рекцијске способности. Моновалентност је везана за њихову квалификативну употребу, док су временски употребљене лексеме обавезно двовалентне или вишевалентне. Аспект ове семантичке групе глагола није маркиран, тако да су неки од њих прелазни, неки непрелазни, а једну групу полисемантичних глагола карактерише двородност. Семантичка прелазност подразумева потпуно обухватање (или искључивање) перцептора у сензорно-менталној обради у којој он има улогу објекатске допуне, синтаксички заступљене беспредлошким акузативом или генитивом. Непрелазност је семантизована као виртуална локализација погледа у сфери објекта посматрања који је заступљен предлошким акузативом (и локативом) у функцији адвербијалне допуне. Импликација допунских конституената контекстуално је условљена, тако да се ови глаголи понекад реализују у апсолутивној употреби, или је фокус пажње са перцептива преусмерен на неки други детаљ који прати перцепцију и који, с обзиром на факултативност реализације, има функцију прилошке одредбе.

Оно што је новина у односу на досадашња сазнања о овим глаголима тиче се пре свега перцептива заступљених предлошким конструкцијама који су тумачени обично као неправи објекти или им је приписиван синонимичан однос са беспредлошким коресподентима. Такође, овде је указано на разлику између спацијалних структура допунског карактера и оних којима су обележене околности перцепције, како би се скренула пажња на чињеницу да се не могу све прилошке конструкције сматрати обавезним аргументима, већ само оне које обележавају објекат посматрања. То уједно значи и да постоје два обавезна аргумента ових глагола – перципијент и перцептив, при чему је перцептив или објекатска или адвербијална допуна.

ИЗВОРИ

- МК: Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. Антологија српске књижевности, 2011. <www.ask.rs>
 ДН: Ненадић, Доброило. *Доройеј*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 МН: Ненадовић, Матеја. *Мемоари*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 БН: Нушић, Бранислав. *Ауџиобиографија*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 ВО: Огњеновић, Вида. *Кањош Маџедоновић*, Београд: Алтера, 2011.
 ДЂ: Ћосића, Добрице. *Корени*. 1954.

СрпКорп: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду <<http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>> 25.04.2020.

Остали електронски извори: www.alo.rs; viminacium.org.rs > arheoloski-park; www.blic.rs > zabava > vesti > hit-n; www.sk.rs > clanak

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миљковић. Прилог типологији агенса. *Прилози проучавању језика* 35 (2004): 193–205.
- Апресјан, Ју. Д. Образ човека по даним језика: попытка системног описанија. *Вопросы языкознания* № 1 (1995): 37–67.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Прилог семантичко-синтаксичкој анализи основних глагола аудитивне перцепције. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXV/2 (1992): 185–191.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Прилог проучавању семантике конструкција с предлозима у и на. *Семантичка проучавања српског језика*. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). Београд: САНУ, 2008, 151–161.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи првог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2012.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Транзитивно – интранзитивна концепција неких глагола у српском језику. *Валентносни речи и израза: синтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Владислава Петровић, Слободан Павловић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 163–176.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Реинтерпретација система објекатских падежа: о предлошком генитиву. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 49–71.
- Белић, Александар. *Општа лингвистика*. Изабрана дела Александра Белића. Први том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик – САНУ, 1997.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Из проблематике глаголског рода и глаголског вида: непрелазност и прелазност. *Ситуације из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 215–248.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајнице српске за славистику* 71–72 (2007): 417–435.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Историјска лингвистика*. Когнитивно-типолошке студије. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ФИЛИПОВИЋ, Соња. Семантика глагола гледања у енглеском и српском језику. *Прилози проучавању језика* 35 (2004): 217–231.
- ИВАНОВИЋ, Милена. Структура поља прелазности у украјинском и српском језику. *Зборник Мајнице српске за славистику* 68 (2005): 179–187.
- ИВИЋ, Милка. О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност* I (1972): 27–32.
- КАЦНЕЛСОН, Соломон Давидовић. О граматичкој категорији. *Вестник Ленинградског универзитета* № 2 (1984): 114–134.
- КЛИКОВАЦ, Душка. Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на. *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007, 113–128.
- КРЫСЬКО, Вадим Борисовић. *Исторически синтаксис руског језика. Објект и преходност*. Москва: Индик, 1997.
- МАРКОВИЋ, Жељко. О различитим приступима семантичком опису глагола визуелне перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI (2006): 191–206.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Ситуациони типови глагола *видети* и *гледајти*. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 481–489.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Аргументи глагола визуелне перцепције. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 71–84.
- МАРКОВИЋ, Жељко, Маја Ђукановић. Транзитивна и интранзитивна концепција српског и словеначког глагола *гледајти*. *Валентносни речи и израза, морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Владислава Ружић, Миљковић Алановић, Гордана Штасни (ур.). Филозофски факултет, Нови Сад, 2013, 121–135.

- МАРКОВИЋ, Жељко. Итеративни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику. Milivoj Alanović, Jasmina Dražić, Gordana Štasni, Gordana Štrbac (ur.). *Leksika, gramatika, diskurs*. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2014, 315–327.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Српски и словеначки глагол *ledgeiti* с предлошко-падежном допуном у/в + акузатив. *Српски језик XXIV* (2019): 819–832.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза. *Књижевни језик* П/1–2 (1973): 29–39.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе. *Зборник Мајице српске за филолозију и лингвистику XXXIV/1* (1991): 83–87.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. Глагол *ledgeiti* као синтаксичка и семантичка јединица. *Зборник Мајице српске за филолозију и лингвистику XXXV/2* (1992): 161–169.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду XXIII* (1994): 53–59.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава, Љиљана Суботић. Атрибуција објекта уз глаголе перцепције (дијахронско-синхронски план). *Научни саставак слависти у Вукове дане* 30/1 (2002): 53–59.
- ПОПОВИЋ, Драгана. *Предикацијска перцепција у руском и српском језику*, 2016. <<http://nardus.mfn.gov.rs/handle/123456789/8178>> 15.03.2020.
- РИСТИЋ, Стана. Глаголи визуелне перцепције у српском језику. *Књижевни стандардни језик и језик књижевности*, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011, 33–41.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–16, Београд: САНУ–Институт за српски језик, 1959–.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтаксика савременог српског језика. Просја реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–517.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. (Грамађички системи и књижевнoјезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- ЦРЊАК, Ивана. Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања. *Прилози истраживању језика* 30–32 (1999–2001): 317–318.
- *
- BULATOVIĆ, Vesna. *Vizuelna percepcija u engleskom i srpskom jeziku*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 1999.
- GODDARD, Clif. Lexico-Semantic Universals: A Critical Overview. *Linguistic Typology* 5 (2001): 1–65.
- GRZESIAK, Romuald. *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmyslowej*. PAN: Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. 14–32 (1983): 33–45. <<https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/2605?id=2605>> 17.06.2020.
- IVIĆ, Milka. Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom. *Lingvistički ogledi*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 1983, 115–139.
- IVIĆ, Milka. *Red reči*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 2002, 18–26.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, 183–390.
- RADMAN, Zdravko. *Simbol, stvarnost i stvaralaštvo*. Ogled o percepciji. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1988.
- SAMARDŽIJA, Marko. Razdioba glagola po valentnosti. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 23 (1988): 35–46.
- SIMEON, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1969.
- TĚSNIERE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck, 1965. <https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1969_num_1_1_5395> 22.06.2020.
- ČILAŠ MIKULIĆ, Marica. Vidiska svojstva glagola fizičke percepcije *vidjeti* i *gledati* u hrvatskome језику. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski језик i језikoslovlje* 40/1 (2014): 77–91.

Nada Arsenijević

THE GRAMMATICALIZATION OF SEMANTIC FEATURES
IN VERBS OF VISUAL PERCEPTION IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

An analysis is made in this paper of Serbian verbs of visual perception which are classified into several groups according to their valencies and rections. Qualifying verbs are monovalent (*On ne vidi; Posle operacije je progledao*), while in temporal use they are polyvalent and unmarked in terms of aspect, so they can be categorized as transitive, intransitive, and ambitransitive. Their basic arguments are the *percipient* and the *percept*, which either represents an object completely (un)encompassed by this visual process, in the function of a syntactic object (*On posmatra more, Ona deteta ni videla nije*), or the final point of localized vision in the function of an adverbial complement represented by prepositional accusative (*On blene u zid; Ona motri na decu*). Alternations of the prepositions *u* and *na* in this accusative construction are a grammatical signal of a semantic distinction of visualizations marked by wholeness (*Gleda u tablu*) and those marked by a distributional quality, which is characterized by paying attention to individual details (*Gleda na tablu*). If the focus of attention is directed toward some other detail which accompanies perception, the percept is implicit and the adverbial construction appears in a determining role (*Gleda [nešto] preko ograde, Posmatra [nešto] dan i noć*). Under special contextual conditions, an absolute usage of perception verbs is recorded (*Prolaznici zagledaju, zaviruju, stidljivo uđu*).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 6. марта 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)